

Sosialidemokraatit ja Suomi, 100 vuotta

Professori Hannu Soikkasen kirjoitus on julkaistu SDP 100 vuotta -juhlakirjassa puoluekokouksen 1999 yhteydessä sekä Sosialidemokraatit -lehdessä no 4/1999, 1/2000 ja 3/2000

Sosialidemokraattinen puolue ja työväenliike ovat suomalaisissa yhteiskunnassa olleet viimeisen 100 vuoden aikana tärkeitä vaikuttajia. Vuoden 1905 suurlakon jälkeen puolue oli sekä jäsen että vaalikannatuksensa puolesta maailman suhteellisesti vahvin. Rajun hyökyaallon tavoin se teki nopean läpimurron maatalousvaltaisessa maassa. Vuoden 1916 vaaleissa se sai ehdottoman enemmistön, mutta kahden vuoden kuluttua, vuoden 1918 keväällä puolue oli, maan käytyä läpi kansalaissodan, lyötynä, mutta vuoden loppupuolella jo nousemassa ja etsimässä uutta linjaa. Siitä pitäen se on ollut ohittamaton Suomen poliittisessa elämässä.

Puolue kokosi ensin työväestöä ja torppareita, sitten myös pienviljelijöitä ja se on muuttunut työväenpuolueesta kohti palkansaajapuoluetta ja sosiaaliselta asemaltaan erilaisia henkilöitä kokoavaa aate ja yleispuoluetta. Se on ollut uusien tavoitteiden esittäjä ja yhteiskunnallisten ongelmien määrittäjä. Toki vaikutuskanava on ollut myös toisin päin, suomalaisesta yhteiskunnasta puolueeseen. Suomella ja sosialidemokraattisella puolueella on ollut vahva kohtalonyhteys. Sosialidemokraattinen liike on ollut liian suuri erilliseksi saarekkeeksi.

Vaikkei Suomen puolue ole saavuttanut muiden Pohjoismaiden puolueiden kaltaista asemaa, niin sosialidemokraattien antama sävy on niin suomalaisessa yhteiskunnassa kuin Suomen valtiovallan ja muiden julkisten yhteisöjen tekemissä ratkaisuissa tuntunut. Se on väliin määrännyt suuntaa, mutta aina se on täytynyt aina ottaa huomioon. Puolueessa on käyty vaikeaa rajaa tasa-arvoisuuden ja vapauden välillä ja pyritty edistämään oikeudenmukaisuutta. Etsiessään sovellutuksia toivottavan ja mahdollisen välisessä jännitteessä puolue on tuonut näköpiiriin rohkeita utopioita ja edustanut idealismia, mutta myös realismia, sopeutumista, maltillisuutta ja kohtuullisuutta.

Kun syrjäisestä ja köyhästä Suomesta on puolueen elinajassa kehittynyt moderni hyvinvointiyhteiskunta Euroopan eturiviin, niin tässä menestystarinassa sosialidemokraattisella liikkeellä on ollut tärkeä panos.

Nopeasti maailman vahvimaksi sosialidemokraattiseksi puolueeksi

Työväenliike syntyi kolmen virtauksen kohtaamisesta. Sääty yhteiskunta oli muuttumassa kapitalistiseksi ja luokkayhteiskunnaksi, kolme suurta aatevirtausta kansallisuusaate, liberalismi ja sosialismi levisivät tähän murrokseen, ja yhteiskunnassa käynnistyi kansalaisten vapaaehtoinen yhteenliittyminen kansanliikkeiksi. Tähän kansanliikkeiden toisiaan seuraavaan aaltoon liittyi 1880-luvulta alkaen työväenliike.

Vuodesta 1883 lähtien perustetut työväenyhdistykset vetivät toimintaansa käsityöläisiä ja ammattityöntekijöitä. Sata vuotta sitten työväenyhdistysten edustajat olivat valmiita perustamaan oman puolueen. Yhdistyksiä oli jo lähes kaikissa kaupungeissa, monissa maaseudun teollisuuskeskuksissa ja joissakin maalaiskirkonkylissäkin. Jäseniä niissä oli vajaat 10 000.

Yhdistysten edustajakokouksissa ja sitten puoluekokouksissa nostettiin uusia, radikaalisia tavoitteita ja määriteltiin yhteiskunnallisia ongelmia. Aluksi tavoitteista tärkein oli äänioikeus ja sen saamisen mukana ratkeaisi myös monien muiden vaatimusten toteutuminen. Puolueohjelmassa hahmoteltiin tulkinta historian kulusta ja tulevasta kehityksestä. Ohjelmien avulla kannattajat saattoivat määritellä asemansa yhteiskunnassa. Ne sisälsivät myös lupauksia ja tulevan paremman yhteiskunnan rakennuspuut. Puolueen ensi vuosien aikana tsaarinalta pyrki murskaamaan Suomen itsehallinnon. Tässä puolustustaistelussa sosialidemokraatit olivat vahvasti mukana. Tämän taistelun aikana vedottiin lähes jokaiseen suomalaiseen, ja syntynyt tilanne loi edellytykset puolueen radikaalisen sanoman vastaanottamiselle. Vuoden 1905 alkupuolella puolueen järjestämät mielenosoitukset loivat valmiuden käyttää hyväksi Venäjällä sittemmin alkanutta lakkoliikehdintää. Näin puolue oli valmistamassa tilannetta, joka kypsyi syksyllä.

Vuoden 1905 suurlakossa joukot olivat syrjäseutuja myöten liikkeellä. Lakolla oli monta sisältöä. Se oli kansallislakko suuntautuen tsaarinaltaa vastaan, jatkossa se oli myös sosialidemokraattien lakko porvarillisia puolueita vastaan ja joissakin tilanteissa myös työnantajia vastaan. Lähes kaikkialla aloite oli järjestyneen työväen käsissä, ja juuri se vauhditti yleisellä ja yhtäläisellä äänioikeudella valitun eduskunnan aikaansaamista. Lakko loi vahvoja mielikuvia mm. uskon aseettoman joukkoliikkeen voimaan. Tosin lakon loppuvaiheessa ja sitten 1906 Viaporin kapinan yhteydessä tuli puolueelle uusi tilanne, joka sekin on toistunut puolueen historiassa monta kertaa, ei olekaan vain innostettava joukkoja, vaan niitä on hillittävä. Väikkyy mahdollisuus, että tsaarinalta olisi sotilaallisesti nujertanut joukkoliikkeen ja sekin välähti, että työväenkaarti ja suojeluskunta olisivat jo iskeneet yhteen. Vaikka Venäjän liikehdintä oli luonut lakon mahdollisuuden, niin puoluejohto ei halunnut kytkeä Suomen kohtaloa Venäjän vallankumoukseen. Julkiset järjestöt olivat liian arvokkaita uhrattaviksi. Puoluejohto oli oppinut kannattajien hillinnän.

Suurlakon jälkeen tulvi väkeä työväenyhdistyksiin niin, että maatalousvaltaisessa Suomessa oli maailman vahvin sosialidemokraattinen puolue, suurimmillaan noin 100 000 jäsentä ja vuoden 1907 vaaleissa eniten ääniä saanut puolue, 330 000 ja 37%

äänistä. Kun puolue oli Suomeen perustettu 10 vuotta myöhemmin kuin Ruotsiin ja ero Norjaan ja Tanskaan oli vielä enemmän, niin sosialidemokratian läpimurto oli poikkeuksellisen nopea. Oli selvää, ettei se perustunut kaikkien osalta syvään aatesisällön tuntemiseen ja sitoutumiseen siihen. Puolueelta odotettiin paljon ja samoin myös kokoontuvalta eduskunnalta, mutta nämä odotukset eivät täyttyneet. ja se näkyi vuonna 1917.

Sosialidemokraattinen puolue säilytti hyvin lähes vuosittain pidetyissä vaaleissa ääniosuutensa. Piiskaavat vaalitaistelut tekivät viholliskuvien avulla politiikasta toistensa syyttelyä. Aktiivisten piiri pieneni eivätkä jäsenetkään pysyneet yhdistyksissä, mutta, kuten muissakin kansanliikkeissä, työväenliikkeessä virisi valtava innostus monipuoliseen sivistystyöhön, laulettiin, soitettiin, näyteltiin jne. Työväentaloja rakennettiin vuoteen 1917 tultaessa noin yhdeksän ja puolisataa. Koko suomalaisessa yhteiskunnassa purkautui alhaalta lähtevä luova valtava innostus. Se oli työväenliikkeessä erittäin suurta verrattuna taloudellisiin voimavaroihin

Vallankumouksen kourissa

Venäjän maaliskuun vallankumous yllätti Suomen ja myös sosialidemokraattisen puolueen. Sillä oli vuoden 1916 vaaleissa saatu eduskuntaenemmistö, mutta ei selvää kuvaa, miten sitä pitäisi käyttää. Puolueen ideologia kehotti odottamaan tulevaa vallankumousta, kun aika olisi kypsä. Se oli ollut vahva oppositiovoima, mutta miten muuntaa se positiiviseksi vaikuttamiseksi. Suuret ratkaisut 8 tunnin työpäivä ja kunnallislait saatiin hyväksyttyä tosin myös ulkoparlamentaarista painostusta käyttäen nopeasti, mutta niiden saaminen käytäntöön viivästyi ylimmästä vallasta nousseiden erimielisyyksien takia. Puolue meni kyllä Tokoin kokoomushallitukseen kantamaan vastuuta ja ohjaamaan rajua muutosta, mutta pyrki samalla perinteen voimasta säilyttämään myös oppositioaseman. Se tiesi hajaannusta puolueessa.

Puolueen ohjaava rooli vaikeutui sikäli, että niin puolueeseen kuin ammattiyhdistysliikkeeseenkin tulvi väkeä, jonka piirissä tyytymättömyys kasvoi elintarvikepulan ja työttömyyden johdosta. Tilanne kärjistyi väkivallaksi maatalouslakoissa ja kunnallisvaltuustojen piirityksissä. Ne osoittivat yhteiskunnan jännityspisteitä. Näiden vastapainoksi ei valtiovallalla ollut järjestysvoimaa. Sen oli vallankumous pyyhkäissyt pois ja syntynyt tyhjiö täyttyi aluksi työväenjärjestöjen toimesta, mutta pian siitä kilpaili kaksi aseellista kansalaisjärjestöä, työväen järjestyskaarti ja suojeluskunnat. Bosnian kokemuksen perusteella se, ettei valtiolla ollut väkivallan monopolia ja valtiovallan hajoaminen eteni, oli tärkeä selitys jatkotapahtumille. Kun tsaarinvalta oli aikaisemmin viime kädessä vastannut järjestyksestä, niin silloisessa kokemuksessa järjestysvaltaa ei osattu pitää tärkeänä.

Vaikka yleisillä vaaleilla valittu eduskunta oli toiminut kymmenen vuotta, niin käytännön parlamentaarinen toiminta oli jäänyt vähäiseksi ja nimenomaan sellainen, joka tähtäsi kompromisseihin, sama koski kunnallista toimintaa.

Uutta oli, ei vain Venäjän tapahtumien, vaan koko maailmansodankin kietoutuminen Suomen tapahtumiin erityisesti sen jälkeen, kun myös Saksa tuli vaikuttavaksi tekijäksi. Aikaisemmin tsaarinvallan niskoille voi työntää paljon, mutta nyt Venäjän kilpailevat ryhmät toimivat tavoitteidensa puolesta Suomessa ja suomalaiset vetosivat niihin. Porvarilliset turvautuivat Venäjän väliaikaiseen hallitukseen saadakseen eduskunnan hajotuksen ja uudet vaalit, jotka tuottivatkin enemmistön. Sosialidemokraatit taas asettuivat bolsevikkien käytettäväksi tukien marraskuun suurlakolla heidän vallankumoushankkeitaan. Samalla marraskuun suurlakko loi tilanteen, jossa porvarillisten voimattomuus ja lakkoliikkeen näennäinen valta veivät pohjaa sovintopolitiikalta. Kuitenkin vallankumousliikkeen vastustajat tai sen epäilijät pystyivät ainakin siirtämään ratkaisua.

Vaikka puolueen elimet tammikuun lopulla tekivät vallanottopäätöksen ja tällä tavoin tapahtui historiassa harvinainen ratkaisu, nimittäin vasemmalta tuleva vallankumousyritys yleisillä ja yhtäläisillä vaaleilla valitun eduskunnan enemmistön asettamaa hallitusta vastaan, niin tilanne oli monimutkaisempi kuin tästä luonnehdinnasta voisi päätellä. Ilmauksella "ajautuminen tällaiseen ratkaisuun" on tietty oikeutuksensa. Vaikka vallanottopäätös viittasi bolsevikkien vaikutusvaltaan ja toimenpiteet sodan kestäessä proletariaatin diktatuuriin, niin tulevan hallitusmuodon kaavailuissa oli kansanvaltaidealismia. Eduskunnan hajotuksen aiheuttama pettymys vahvasti antiparlamentaarista mielialaa ja vallanottopäätöksen lykkääminen useaan kertaan kertoi parlamentaarisen ajattelun juurtumisesta. Vastapuolen ratkaisuihin reagointikin vei kohti lopputulosta kautskyläinen ajatus odottavasta vallankumouksesta mahdollisti kehityksen tähän suuntaan. Vain harvat asettuivat lujasti vastaan. Tietysti sanomalehdistö viholliskuvia luodessaan valmisti kansalaissotatilannetta.

Sodan alkuun sijoittuva punaisen terrorin kausi ei ollut tietoista vastustajan pelottelua, vaan kuritonta ja sattumanvaraista purkautumista. Se antoi vastapuolelle vahvan valtin ja siitä alkoi kaoottinen kierre. Kaikkiaan sodassa menetti henkensä lähes 34 000 suomalaista, noin 5 300 valkoista ja vähän yli 28 000 punaista ja lisäksi sivussa olleita. Pääosa valkoisista kaatui taisteluissa, kun taas valtaosa punaisista joko surmattuina tai vankileirillä. Molemmilla puolilla jäi muistoja, joilla voi mitätöidä toisen argumentit. Lisäksi aikalaisille jäi hyvin epämääräinen kuva, mitä todella oli tapahtunut. Viralliseksi jäi suoraviivainen tulkinta punaisten toimista ja terrorista ja vähän tietoja valkoisten terrorista. Myös sosialidemokraattisen puolueen toimesta alkoi taistelu vuoden 1918 kuvasta. Vapausotatulkintaa pidettiin vääränä tai ainakin yksipuolisena ja terrorista pyrittiin kertomaan. Toki siitä oli paljon sosialidemokraattisissa lehdissä, mutta se ei ulottunut viralliseen julkisuuteen.

Vastuuseen läpi vaikeuksien

Vuoden 1918 syksyllä tilanne oli sosialidemokraattisen puolueen kannalta lohduton. Järjestöt oli hajotettu, monet talot sotilaskäytössä ja jo surmansa saaneiden lisäksi kannattajia oli tuhansia vankileireillä, joissa edelleen kuoli edelleen väkeä. Tuhannet olivat paenneet Neuvostoliittoon. Rajoitettu mahdollisuus nostaa puoluetta oli tietysti

niillä tunnetuilla henkilöillä, jotka olivat vastustaneet vallanottoa ja sitten pysytelleet punaisten hallinnosta syrjässä. Heidän johdolla puolue sanoutui irti vanhasta sikäli, että järjestötoiminta ja eduskuntatyö julistettiin ainoiksi oikeiksi toimintatavoiksi, mutta se myös korosti paluuta vanhaan, josta sen mukaan oli talvella poikettu. Tätä helpotti se, että Moskovassa perustettu Suomen Kommunistinen Puolue hylkäsi vanhan työväenliikkeen. Uudelleen nouseva puolue kritikoi valkoista terroria ja vankileirien oloja.

Saksan tappio maailmansodassa, voittaneen puolen erimielisyys hallitusmuodosta ja laillisuusperinne loivat henkistä tilaa työväenliikkeen toiminnan käynnistymiselle vuoden 1918 syksyllä. Sosialidemokraatit saattoivat monin paikoin vuoden vaihteessa osallistua ensimmäisiin kunnallisvaaleihin. He saivatkin noin kolmasosan äänistä ja enemmistön jo 60 kunnassa. Maaliskuussa 1919 pidetyissä eduskuntavaaleissa puolue oli suurin ja sai 80 edustajaa. Näin avautuivat mahdollisuudet vaikuttaa kunnalliselämässä ja eduskunnassa. Se antoi pohjaa reformismille.

Varsinkin kunnallishallinnossa vaikutusvalta kasvoi vuosittain pidetyissä vaaleissa. Kunnallinen toiminta jopa vei aktiivien voimat ja ajan niin tarkkaan, että yhdistystoimintakin kärsi. Paikallisella tasolla sosialidemokraatit osallistuivat johtavanakin voimana itsenäisen Suomen perustan rakentamiseen. Samalla lisääntyi aluksi pakonomainen toistensa sietäminen ja yhteistyö. Lisäksi vuokra alueiden lunastaminen itsenäisiksi antoi torppareille ja muille vuokra alueiden viljelijöille uusia taloudellisia ja sosiaalisia mahdollisuuksia. Näin reformistisen sosialidemokratian edellytykset vahvistuivat, erityisesti maaseudulla. Kaupungeissa ja teollisuuskeskuksissa kunnallisten tehtävien avautuminen antoi samanlaista pohjaa. Sen sijaan teollisuuden työpaikoilla työnantajan määräysvalta tuntui eikä ammattiyhdistysliikettä siedetty. Katkeraa lisäsävyä toi punaisen terrorin kohdistuminen Etelä Suomessa eräiden suuryritysten toimihenkilöihin ja sen nostattama laajamittainen kosto.

Vuoden 1919 puoluekokouksessa käytiin rajaa kommunisteihin, joiden ei onnistunut valloittaa puoluetta. Sen sijaan ammattiyhdistysliikkeen puolue menetti lähes kokonaan. Sosialidemokratian vankimmat tukijat olivat itsenäistyneet torpparit, kunnallismiehet ja osuuskauppaliikkeessä toimivat. Näillä aloilla itsenäistynyt Suomi tarjosi toiminnan ja tuloksen mahdollisuuksia.

Vuoden 1922 vaaleissa punnittiin ensi kertaa sosialidemokratian ja kommunismin keskinäinen kannatus. Sosialidemokraatit saivat neljäsosan ja kommunistit 15% äänistä. Karkeasti jaettuna sosialidemokraatit olivat vahvempia eteläisessä Suomessa ja kommunistit pohjoisessa. Tästä pääjaosta oli selkein suurempina poikkeuksina vahvasti sosialidemokraattinen Pohjois-Karjala ja vankasti kommunistinen Turun ympäristö. Nämä ensimmäiset valinnat ovat sitkeästi säilyneet läpi vuosikymmenien.

Hallitusvastuuseen

Vuoden 1926 lopulla sosialidemokraattisen puolueen suhtautuminen itsenäisen Suomen instituutioihin oli muuttunut niin, että se tarttui vähemmistöhallituksen muodostamismahdollisuuteen. Myös puolueen vasemmisto oli tässä mukana. Koko puolue oli valmis näyttämään, että he kykenivät hoitamaan asioita. Kunnallisella alallahan tämä kyky oli monin paikoin osoitettu. Puolueen johto ei pelännyt vasemman kyljen jättämistä avoimeksi kommunistien arvostelulle. Vaikka ankaraa kritiikkiä tuli, niin kannattajien luottamus säilyi. Hallituskokeilu pikemmin lisäsi uskoa valtiolliseen kansanvaltaan, ja sitä puolue piti kehityksen ehtona.

1920 luku oli Euroopassa yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden ja parlamentarismin läpimurron aikaa. Tähän kehitykseen liittyi idealismi uudesta ulkopoliitikasta Kansainliiton suojissa ja aseiden riisunnasta, joihin myös Suomen puolueessa uskottiin. Lisäksi avattiin tulevaisuutta sosialisminäkökulmasta.

Vuosikymmenen lopulla ilmapiiri muuttui. Vuoden 1918 sodan kymmenvuotismuistot, kansainvälinen laina ja Neuvostoliitosta kantautuvat tulkinnat kapitalismin kriisistä ja sosialidemokraateista, sosiaalifasisteina, vallankumouksen esteenä, ruokkivat äärimmäisyyksiä. Tästä kriisistä ei noussutkaan ääriivasemmisto, vaan äärioikeisto. Sosialidemokratia joutui Suomessa puolustamaan sellaista, mitä se ei ollut täysin hyväksynyt, ei ainakaan riittäväksi pohjaksi yhteiskunnan kehitykselle, nimittäin porvarillista demokratiaa. Kun ulkoparlamentaarinen painostus ja väkivalta tulivat oikealta, niin laki, tuomioistuimet ja rangaistukset saivat uuden sisällön. Ne olivat suojamuureja, eivät enää luokkaluonteisia. Niihin tuli jotain ehdotonta, itsessään tärkeätä. Oikeusvaltiosta tuli sosialidemokraattien suoja ja osa sosialidemokratiaa. Se oli reaktiota tilanteeseen, mutta se oli myös uuden strategian etsintää. Henkiseksi johtajaksi palannut Väinö Tanner hahmotteli tämän niin, että oli etsittävä porvarillisia liittolaisia, pyrittävä hallitukseen ja mentävä sisälle suomalaiseen valtioon.

Kaikissa Pohjoismaissa ratkaisuksi laman ja diktatuurien tuomaan paineeseen muovautui samanlainen poliittinen yhteistyö, nimittäin sosialidemokraattien ja talonpoikaispuolueen kokoomushallitus. Kun presidentti Svinhufvud esti sosialidemokraattien pääsyn hallitukseen, niin tavoitteeksi tuli hänen syrjäyttämisenä ja valitsijamiehet laativat taktiikan, jonka avulla tavoite toteutui. Näin varmistettiin tärkein tavoite, hallitukseen pääsy. Haluttiin osoittaa demokratian pystyvän ratkaisemaan ongelmia.

Punamultahallituksen aikana sosialidemokraatit olivat kuten usein puristuksessa, toisaalta oikeisto painoi hallituskumppania maalaisliittoa, että eheytyminen tuli tapahtua vuoden 1918 hengessä. Puolueen oma vasemmisto taas arvosteli hallituksessa tehtyjä myönnytyksiä, joista puolueessa oli vaikeinta niellä puolustusvoimien perushankintamäärärahojen korottaminen. Toki oli myös saavutuksia, ennen kaikkea kansaneläkelaki vuodelta 1937. Punamultahallituksen toisena pääpuolueena puoluejohto hyväksyi kansallisen eheytyksen, mutta asetti omat ehtonsa, erityisesti ammattiyhdistysliikkeen tunnustamisen. Eheytymistä vaikeutti kuva vuodesta 1918. Virallisesti se ei ollut muuttunut. Yksinomaan vapaussota näkökulmaa

painottava ja valkoisen terrorin unohtava julkisuus piti yllä katkeruutta. Vuoden 1937 itsenäisyysjuhlissa ja eräissä arvovaltaisten kustantajien julkaisemissa kirjoissa oli uutta sävyä.

Sotien läpi samassa veneessä muiden kanssa

Vaikka sosialidemokraattien eheytyksen ehtoja oli täyttämättä, niin punamultahallitus, elintason nousu, paluuloikkarien kertomukset Neuvostoliitosta, Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimus ja usko, ettei sota syttyisi, saivat aikaan sen, että sosialidemokraatit ilman epäilyjä tukivat kaikin tavoin maan sotaponnistuksia. Lisäksi Väinö Tannerin mukanaolo uudessa hallituksessa ulkoministerinä oli takeena rauhaan pyrkimisestä. Sosialidemokraattien asennetta vahvisti se, että heidän tärkeä eheytysehtonsa toteutui ns. tammikuun kihlauksessa. Sen sijaan puolueen ja suojeluskuntien johdon toistensa tunnustamissopimus ei herättänyt suurta vastakaikua.

Tanner oli tärkeä vaikuttaja länsivaltojen avun torjumisessa ja rauhan teossa, mutta siitä huolimatta Neuvostoliiton propaganda erityisesti hyökkäsi Tanneria vastaan. Näin varsinkin punamultahallituksen aikana nuorukaiseksi varttunut ja sitten sotaan osallistunut sosialidemokraattinen polvi koki Neuvostoliiton ensi sijassa hyökkäävänä imperialistisen suurvaltana. Tämä kokemus sävytti asenteita pitkään.

Kuten lähes koko yhteiskunta niin myös sosialidemokraatit kokivat yksimielisyyden pelastaneen Suomen. Talvisodan jälkeen sosialidemokraattien asettamia yksimielisyyden ehtoja toteutettiin arvioimalla uudestaan vuotta 1918. Toukokuun 16. päivän juhlat muutettiin vainajien muistopäiväksi ja punaisten haudoille laskettiin seppeleitä. Uudet yhteistyöjärjestöt, ennen kaikkea Aseveljien Liitto rakensivat talvisodan pohjalle eikä vuoden 1918 perinteelle.

Vaikka sodan aikana puoluetta oli arvosteltu vähän, niin kesällä 1940 puolueen vasen laita, tulevat kuutoset, kommunistit ja heitä ymmärtävät saivat varsin laajaa kannatusta. Tässä heijastui elintason lasku ja varhemmat kokemukset sekä luottamus Neuvostoliittoon Natsi Saksan vastapainona. Puolueen enemmistö aloitti rajun kamppailun hajaannusta vastaan. Baltian miehitys ja sieltä kiirineet tiedot terrorista, loivat uskoa valitun liian oikeellisuuteen. Neuvostoliitolle ei saanut syntyä sellaista vaikutelmaa, ettei täällä olisi työväestön taholta valmiutta vastarintaan ja taisteluun. Väärien tietojen talvisodan alla ajateltiin osaltaan houkutelleen neuvostojohdon hyökkäykseen.

Puoluejohdon ja jäsenistön taipuminen Saksan tuen etsintään oli vaikea, pitkä ja hajaannustakin lisäävä tapahtumasarja. Kukaan puoluejohdossa ei siitä ollut täysin selvillä, miten tässä edettiin Tanner ja eduskunnan sosialidemokraattinen puhemies Väinö Hakkila tiesivät kyllä muita enemmän. Suomen politiikkaa johtava sisärengas, johon Tanner tuli sodan sytyttyä, sai jatkosotaan lähtemisen näyttämään siihen

joutumiselta. Tämä oli tehty erityisesti sosialidemokraattien mukaan saamiseksi. On epäselvää, olisiko heilläkään ollut vaihtoehtoa talvisodan kokemuksen ja välirauhan ajan neuvostopainostuksen luomassa ilmapiirissä.

Saksan hyökättyä 1941 Neuvostoliittoon Suomen sosialidemokraattinen puolue oli ainutlaatuisessa tilanteessa. Saksassa ja sen valloittamissa maissa sosialidemokraatit olivat Tanskaan lukuun ottamatta vainottuina maan alla. Puolue koettikin korostaa Suomen käyvän erillissotaa ja näin pyrki mitätöimään kuvaa Saksaan sitoutumisesta. Tannerin kuullessa sotaa johtavaan sisärenkaaseen puolue saattoi asettaa ehtoja sodankäynnille. Tosin ensimmäinen ehto pysähtyä vanhoille rajoille ei toteutunut, mutta sodan päämäärien rajoittamiseen puolueella oli vaikutusta.

Sodan jatkuessa ja Saksan tappion ollessa selviö puolue pysyi hallituksen politiikan takana, ei yhtenäisenä, mutta pääosin. Johtavia sosialidemokraatteja ja vanhoja tannerilaisiakin siirtyi rauhanoppositioon, mutta nuoret, joiden kokemukset liittyivät sota aikaan, pysyivät puoluejohdon takana. Sosialidemokraatit olivatkin mukana hallituksessa loppuun asti kantaen vastuusta sodan pitkittymisestä, mutta myös rauhanteosta. Tosin vuoden 1944 kesäkuussa lähtö hallituksesta oli lähellä. Eduskuntaryhmän enemmistö arvioi tilanteen niin, että rintama saattaisi ehkä juuri sen päätöksen takia romahtaa. Tämän ajattelun mukaan sosialidemokraattien vastuun pienenemisestä ei olisi hyötystä, jos venäläiset olisivat sen seurauksena Helsingissä..

Sodassa ja rauhanteossa maa ja puolue saavuttivat tärkeän tavoitteen, maata ei ollut miehitetty. Tosin sodan eri vaiheet olivat luoneet puolueeseen monenlaista tyytymättömyyttä. Puolue siirtyi erimielisenä rauhaan.

Taistelusta hajaannukseen

Rauhanteon jälkeen syntyi jälkipyykki siitä, mikä olisi ollut rauhan sopiva ajankohta Se oli vuodesta 1942 jakanut puoluetta. Erimielisyys sai uutta ulottuvuutta, rauhanoppositio jäsenet vaativat ymmärtävämpää suhtautumista kommunisteihin. Maan alta nousevat kommunistit olivat ja vankilasta vapautuvat kuutoset olivat tuossa tilanteessa sodan vastuusta vapaita ja suuntasivat arvostelunsa kärjen sosialidemokraatteihin, erityisesti Tanneriin, jonka joutuminen sotasyllisyysoikeudenkäynnin pääsyytetyiksi kärjisti suhteita oppositioon ja kommunisteihin. Puolueen enemmistö katsoi, että taistelu kommunisteja vastaan oli vielä käytävä ja se torjui vaaliliiton SKDL:n kanssa. Puolueessa päätöstä pidettiin ratkaisevana siksi, että se pysäytti vyöryn SKDL:n suuntaan.

Puoluekoneiston toiminta terävöityi sodan jälkeen, Sitä ryhtyivät hoitamaan nuoret sodassa olleet miehet, Unto Varjonen puoluesihteerinä ja Väinö Leskinen järjestösihteerinä. Perinteisen järjestötoiminnan lisäksi puolueeseen muodostettiin suoraan puolue toimiston alainen taistelujärjestön luonteinen organisaatio. Puoluejärjestöjen painopiste siirtyi maaseudulta kaupunkeihin ja asutuskeskuksiin. Toiminnan tehostumista osoittaa yhteistyöjärjestöistä käytyjen taistelujen päättyminen

sosialidemokraattien voittoon. Puolue otti ratkaisevan vastuun tässä taistelussa muodostaessaan vuoden 1948 vaalien jälkeen K. A. Fagerholmin johtaman vähemmistöhallituksen. Hallitus puhdisti kommunisteista mm. valtiollisen poliisin ja yleisradion. Taistelu huipistui vuonna 1949 kommunistien hallitsemien ammattiliittojen käynnistäessä lakon, jonka tavoitteena oli pakottaa hallitus eroamaan. SAK:n sosialidemokraattisen johdon lujat otteet kaatoivat hankkeen.

Kun historian tutkijat ovat asettaneet kysymyksen, miksi Suomesta ei tullut kansandemokratiaa, niin suurimmaksi esteeksi on todettu sosialidemokraattien puolue ja sen kommunisteista saama voitto. Kommunismin vastaisen taistelun seurauksena puolue joutui ulkopoliittiseen paitsioon ja aloitteen tempasi itselleen Urho Kekkonen. Hänestä tuli lähes pariksi vuosikymmeneksi puolueen kannalta ongelma sekä vastustajana että yhteistyökumppanina. Perinteisen oikeisto-vasemmisto ulottuvuuden ylittäen hän liittoutui ja toi politiikkaan taktiikan, jossa tavoitteet ja keinot vaihtelivat.

Jo sota aika, mutta erityisesti sodanjälkeinen merkitsi suomalaisessa yhteiskunnassa tasa-arvoistumista ja demokratian laajentumista. Sosialidemokraatit olivat mukana viemässä eteenpäin näitä prosesseja, mm. työehtosopimusten käytännön toteuttamisessa ja neuvottelumekanismien luomisessa työpaikoille.

Sosialidemokraattinen puolue ja myös muut työväenjärjestöt jakautuivat 1950 luvun puolivälin tienoilta alkaen Hajaannus ulottui lähes kaikkiin puolueosastoihin ja johti 1959 TPSL:n perustamiseen. Sosialidemokraattinen työväenliike lähinnä ajautui hajalle. Toki ulkopuolelta annettiin vauhtia. Juuret olivat sodanjälkeisessä taistelussa. Sekä menetelmät että organisaatiot jatkoivat, vaikka tehtävää ei samalla tavalla ollut. Taustalla vaikutti yhteiskunnan muuttuminen; perinteinen työläisten ja talonpoikien yhteiskunta oli muuttumassa teollisuuden monipuolistuessa ja palvelujen osuuden kasvaessa. Tällöin oli painetta puolueen muuttumiseksi kohti palkansaajien yleispuoluetta, mutta samalla oli myös lujaa vastustusta. Kilpailu vahvan kommunistisen ja talonpoikaipuolueen kanssa sekä oma vielä paikoin vankka pienviljelijäkannatus painoi työväenpuolueen suuntaan. Tähän saumaan osui kysymys ammattiyhdistysliikkeen ja puolueen välisestä vallanjaosta. Kansainvälisesti hajaannus ei ollut ainutlaatuinen. Sellaista tapahtui maissa, joissa oli vahva kommunistinen puolue.

Puoluehajaannus heitti emopuolueen kuudeksi vuodeksi hallitusvallan ulkopuolelle. Se oli kuitenkin käynnistämässä monia hankkeita. Sen piiristä lähti aloitteita maan teollistamiseksi, ja se oli keskeisesti mukana luomassa työeläkejärjestelmää. Puolueet ja henkilöt sijoitettiin ulkopoliittisiin perustein oikeisto vasemmisto muuttujalle.

Hyvinvointivaltion vetovastuuseen

Sosialidemokraattien pohjaan asti ulottuvaa jakaantumista seurasi varsin nopea eheytyminen. Eheytyksen keskeinen henkilö oli Rafael Paasio. Hänen varovainen etenemisensä oli pikemminkin strategiaa kuin päättämättömyyttä. Ainakin se ajatellen

hajaannuksen ulottuvuutta tuotti kuitenkin useassa aallossa tapahtuneen paluun puolueeseen. Paasion hahmottelema linja "pari piirua vasemmalle" ei merkinnyt askelta kommunisteihin päin eikä ymmärtämystä yleisvasemmistolaisista nuorten radikalismia kohtaan. Puolue muuttui sikäli, että taistelun vuosien kiteytymiä purettiin ja puolueen tulleet uudet, monet yhteiskuntatieteellistä koulutusta saaneet, jäsenet osallistuivat aktiivisesti suunnitelmallista yhteiskunnan kehittämistä pohtiviin työryhmiin.

Vuoden 1966 sosialidemokraattien vaalivoitto ja sitä seurannut Paasion kansanrintamahallitus merkitsivät suunnitelmallista hyvinvointiyhteiskunnan rakentamista. Merkittävänä etappina tässä oli peruskoulu, jonka arkkitehtina oli vuoden 1952 puolueohjelman laadintaan osallistunut R.H. Oittinen. Samaan aikaan oli käynnissä yhteiskunnassa poikkeuksellisen nopea elinkeinorakenteen muutos. Sen luoma taloudellinen kasvu mahdollisti uudistusten rahoittamisen. Kun vuonna 1968 voitiin toteuttaa laaja tulopoliittinen kokonaisratkaisu, joka loi pieneen avoimeen talouteen vakautta, niin luottamus kokonaissuunnitteluun ja yhteiskunnan muutoksen hallintaan kasvoi.

1960 luvun loppupuoli ja 1970 luku olivat sosialidemokratian vuosikymmeniä. Puolue asettui vuonna 1968 Kekkonen taakse presidentinvaaleissa ja siitä pitäen Kekkonen ja sosialidemokraatit tarvitsivat toisiaan. Sosialidemokraattien merkitys kasvoi siksikin, että kommunistit ja keskustapuolue hajaantuivat silloin, kun SDP oli jo siitä selvinnyt ja eheytyi. Vennamolaisuuden haasteessa ja SKP:n vähemmistössä oli samaa perinteisen ja modernin vastakohtaa kuin SDP:n hajaannuksessa. 1970-luvun sosialidemokratian alkupuolta sävytti rajanveto puolueen sisällä sekä vasemmalle että oikealle. Samalla puolue korosti perinteistä, johon sisältyi sosialismin, työväenpuolueen luonteen ja kansalaissotamuistojen esille tuominen. Vuosikymmen lopulla taas toisen öljykriisin aikana ja taloudellisen kasvun hiipuessa korostettiin yhteistyötä yritysten kanssa, ns. Korpilammen henki. Linjanmäärittelijä oli molemmissa Kalevi Sorsa.

Vuonna 1982 toteutui puolueen tavoite sosialidemokraattisen presidentin valinnasta. Mauno Koivisto lähtikin toteuttamaan puolueen perinteisiä tavoitteita korostamalla parlamentarismia ja eduskunnan asemaa.

1980 luvulla puolue kohtasi poliittisen ilmapiirin muuttumisen. Sen taustalla oli talouden ja sosiaalisen rakenteen monimutkaistuminen ja siihen liittyen yksilöllisyyden korostuminen. Kun lujaltakin näyttävät rakenteet ensin Neuvostoliitto ja sitten 1990 luvun laman aikana eräät puoluetta vanhemmat suomalaiset taloudelliset instituutiot romahtivat, niin ainakin väliaikaisesti oli siirrytty epävarmuuden kauteen. Niitä ei kukaan osannut ennustaa. Puolue on joutunut puolustuskannalle sekä hyvinvointivaltiota koskevassa keskustelussa että yleensä ongelmien ja tavoitteiden asettamisessa. Se on merkinnyt haastetta. Vastauksia on pyritty löytämään kuten ennenkin sovittamalla puolueen periaatteita, solidaarisuutta ja tasa-arvoisuutta uuteen tilanteeseen.

Puolueen 100 vuotta ovat olleet Euroopan ja maailmankin historiassa ristiriitaisia. Koskaan ennen ei ole käyty niin tuhoisia sotia eikä ole ollut niin julmia diktatuureja. Vuosisadan ristiriitaisuutta osoittaa se, että demokratiaa ja tasa-arvoa sekä vapautta tähdentävän puolueen taivalta voi luonnehtia menestystarinaksi. Varsin pieni joukkoja eri puolelta maata olevien työväenyhdistysten edustajia perusti sen aikana, jolloin maa oli vasta nousemassa köyhyydestä ja jolloin tsaarinalta pyrki rajoittamaan sen sisäistä itsenäisyyttä. Nyt puolueen edustajat ovat päättämässä monella tasolla ei vain Suomessa, vaan myös Euroopassa. Puolue on organisoinut ja kasvattanut poliittisesti aktiivisia henkilöitä, joiden panos suomalaisen menestystarinan toteuttamiseksi on ollut keskeinen. Puolueen toiminta on ollut joukkoliikettä ja kansanliikettä, mutta ilman johtajuutta se ei olisi voinut nekään eivätkä tule toimeen. Väinö Tanner, K. A. Fagerholm, Rafael Paasio, Kalevi Sorsa ja Mauno Koivisto ovat johtajina kovin erilaisia, mutta heidän toiminnassaan ovat kiteytyneet liikkeen tavoitteet.

Puolueen historiaa:

Hannu Soikkanen on kirjoittanut kolmiosaisen teoksen "Kohti kansanvaltaa" (osa I 1899-1932; II 1927-44; III 1944-52).